

College voor Examens

ECONOMIE VWO

Syllabus centraal examen 2015

April 2013

Toelichting bij de titel van de deze syllabus:

- Deze syllabus geldt voor het CE van het jaar 2015. Syllabi van de jaren vóór 2015 zijn niet meer geldig.
- In 2015 is geen sprake meer van een bezemexamen op basis van het oude examenprogramma economie.

© 2013 Commissie voor Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	4
1. Inleiding.....	5
2. Examenstof van centraal examen en schoolexamen vwo	6
3. Specificatie domeinen VWO.....	8
3.1 Uitwerking domein A.....	8
DOMEIN A: VAARDIGHEDEN	8
3.2 Uitwerking domeinen D tot en met I	11
DOMEIN D: MARKT	11
DOMEIN E: CONCEPT RUILEN OVER DE TIJD.....	13
DOMEIN F: CONCEPT SAMENWERKEN EN ONDERHANDELEN	14
DOMEIN G: CONCEPT RISICO EN INFORMATIE.....	15
DOMEIN H: CONCEPT WELVAART EN GROEI	16
DOMEIN I: CONCEPT GOEDE TIJDEN, SLECHTE TIJDEN.....	17
4. Het centraal examen	18
Bijlage 1 Examenprogramma economie vwo	19
Bijlage 2. De functie van (verplichte) contexten in het CE.....	21

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma economie vwo (dat is vastgesteld in 2011) geldt tot nader order.

Het College voor Examens geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar **2015**. Syllabi worden voor elk examenjaar opnieuw vastgesteld. Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. Syllabi die nog niet zijn vastgesteld, worden geplaatst op www.cve.nl. In de syllabi **2015** zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar **2014** duidelijk zichtbaar. De veranderingen worden geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus **2015** geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Inleiding

Toelichtende tekst bij de aanpassing van de werkversie syllabus - vwo

In augustus 2005 is het advies van de tweede commissie Teulings¹ verschenen waarin een nieuw examenprogramma economie voor havo/vwo wordt voorgesteld. In "Teulings II" wordt de doelstelling van het economieonderwijs als volgt geformuleerd (Teulings, 2005, p.1 8):

"Het vak economie bereidt leerlingen voor op een adequate deelname aan het maatschappelijk verkeer. Dit betekent dat leerlingen met behulp van de belangrijkste economische concepten de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen, verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen huishouden, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen."

Voor de verwezenlijking van deze doelstelling worden er in Teulings II acht concepten onderscheiden die samen het vak economie omvatten. Het herkennen en toepassen van deze concepten in verschillende situaties vormt de kern van het rapport (Teulings, 2005, p.10):

"Het gaat erom dat leerlingen de economische kijk aanleren: leren hoe ze de economische concepten in steeds nieuwe contexten kunnen toepassen. Het nieuwe programma is erop gericht dat leerlingen de analogie tussen de uiteenlopende situaties gaan inzien."

Op basis van 'Teulings II' heeft het Ministerie van O.C. en W een examenprogramma geformuleerd met globale eindtermen en een verdeling van de te toetsen stof in het SE en in het CE. In deze syllabus worden de globale eindtermen van het CE-deel van het examenprogramma nader gespecificeerd.

Vanaf het vierde leerjaar in 2007 heeft een klein aantal pilotscholen gewerkt met een werkversie syllabus, op basis waarvan de pilotexamens door het Cito zijn geconstrueerd en door het CvE zijn vastgesteld. De benaming 'werkversie' onthult de toenmalige verwachting dat de praktijk op de pilotscholen en bij de examenconstructeurs wel tot bijstellingen zouden kunnen leiden. De behoefte aan bijstellingen is inderdaad gebleken, zowel bij examenmakers als bij andere gebruikers.

Het College voor Examens heeft een kleine groep schrijvers gevraagd de werkversie syllabus zo bij te stellen dat deze een houvast kan vormen voor docenten om hun leerlingen voor te bereiden op het Centraal Examen in 2015 en tegelijk voor examenmakers duidelijk maakt binnen welke kaders zij het examen moeten construeren.

Deze commissie heeft zich laten leiden door de volgende doelstellingen: de nieuwe versie moet inhoudelijk consistent zijn, samenhang expliciteren binnen en tussen de domeinen, recht doen aan de geest van het programma Teulings zoals verwoord in WoE, inzicht geven in de beheersingsniveaus en het onderscheid tussen beheersingsniveaus en vaardigheden duidelijk maken.

In domein A wordt aangegeven welke handelingen de examenkandidaten moeten kunnen verrichten. De domeinen B en C behoren bij het SE en deze zijn niet meegenomen in de bijgestelde syllabus. De uitwerking van de domeinen D tot en met G kent de volgende ordening:

- de globale eindterm van het examenprogramma
- een onderverdeling in clusters van samenhangende eindtermen
- een specificatie van elke eindterm

Let op!

Bij enkele eindtermen zijn opmerkingen opgenomen die de vaardigheden zoals algemeen geëxpliciteerd in domein A inperken. Zo is bijvoorbeeld in domein D (markt) bij meerdere eindtermen met een cijfer (superscript) aangegeven of de kandidaat deze eindterm grafisch en/of rekenkundig moet kunnen toepassen.

---

¹ Teulings, C. e.a. (2005), The Wealth of Education. Enschede: SLO.

Domein H en I

Voor de domeinen H en I heeft de bijstellingscommissie de tekst van de werkversie syllabus voor pilotscholen gehandhaafd. Voor een bijstelling van deze domeinen moeten keuzes gemaakt worden, waarvoor de bijstellingscommissie zich niet bevoegd acht.

Voorlopig zullen in het centraal examen geen opgaven worden geconstrueerd die in hun geheel de kandidaten een macro-economisch onderwerp laten analyseren. Wel zullen in de verschillende opgaven examenvragen voorkomen, die de kandidaten concepten uit de domeinen H en I laten herkennen en toepassen binnen contexten.

2. Examenstof van centraal examen en schoolexamen vwo

Examenprogramma economie vwo		Schoolexamen (tenminste)	Centraal Examen
Domein A	Vaardigheden	X	X
Domein B	Concept Schaarste	X	-
Domein C	Concept Ruil	X	-
Domein D	Concept Markt	-	X
Domein E	Concept Ruilen over de tijd	-	X
Domein F	Concept Samenwerken en onderhandelen	-	X
Domein G	Concept Risico en informatie	-	X
Domein H	Concept Welvaart en groei	-	X
Domein I	Concept Goede tijden, slechte tijden	-	X
Domein J	Onderzoek en experiment	X	-
Domein K	Keuzeonderwerpen	X	-

Voor de integrale tekst van het examenprogramma economie vwo: zie bijlage 1.

Het schoolexamen (SE) heeft betrekking op domein B, C, J en K, in combinatie met domein A en:

- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Voor het SE-deel van het examen heeft de SLO een handreiking gemaakt, die te vinden is op www.slo.nl.

3. Specificatie domeinen VWO

3.1 Uitwerking domein A

DOMEIN A: VAARDIGHEDEN

De kandidaat kan economische concepten herkennen, beschrijven en toepassen in contexten. Dit kunnen ander contexten zijn dan die waarin de concepten doorgaans geleerd worden (=transfer: zie verder bijlage 2). Sommige (onderdelen van) contexten kunnen weergegeven worden in de vorm van een economisch model.

De onderstaande vaardigheden worden vereist:

A1. Informatievaardigheden

a. onderdelen

- de benodigde informatie halen uit bronnen zoals tekst, tabellen, grafieken en afbeeldingen;
- de aangeboden bronnen beoordelen op bruikbaarheid en relevantie;
- met voorbeelden toelichten;
- feiten van meningen onderscheiden;
- gegeven bronnen interpreteren en in combinatie met economische kennis komen tot antwoorden op economische vragen;
- randvoorwaarden en vooronderstellingen van een economisch model onderscheiden van gegevens uit realistische contexten;
- rekenen en redeneren binnen de randvoorwaarden en vooronderstellingen van een model;
- redeneren buiten de kaders van een economisch model, indien de context daartoe aanleiding geeft.
- transfer: het toepassen van concepten in nieuwe contexten: zie bijlage 2.

b. uitwerking in examenvragen

De **informatievaardigheden** worden getoetst doordat leerlingen aan een context informatie, gegevens, inzichten en dergelijke moeten ontleen om de vragen te kunnen beantwoorden.

Bij het toetsen van informatievaardigheden kan men denken aan vragen op basis waarvan leerlingen moeten nagaan welke informatie beschikbaar is (beschikbare bronnen inventariseren) en welke informatie nodig is om de vraag te kunnen beantwoorden (informatiebehoefte vaststellen). Bovendien kan het nodig zijn de informatie te beoordelen op bruikbaarheid of relevantie (selecteren wat van belang is voor de gestelde vraag) en daarbij al dan niet te (her)ordenen en te bewerken (rekenkundig, grafisch, verbaal). Verder moet de kandidaat in staat zijn berekeningen en redeneringen te maken binnen de kaders van een economisch model. Daarbij kan de kandidaat ook buiten de kaders van het model redeneren, als de opgave daar expliciet om vraagt.

Bij (vrijwel) elke vraag zullen (aspecten van) deze informatievaardigheden een rol spelen zodat het onderscheiden wel maar het scheiden in expliciete deelcategorieën niet zinvol is.

Voorbeelden van geschikte vraagtypen zijn:

- informatiebegripsvraag
- informatieselectievraag
- informatiebewerkingsvraag

A2. Rekenkundig en/of grafisch onderbouwen

a. onderdelen

- basisrekenvaardigheden toepassen in economische vraagstukken
  1. rekenregels optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen,
  2. positieve en negatieve getallen/breuken/decimalen
  3. procenten, promillen en perunages
  4. onderscheid procentuele mutatie en procentpunt verandering
  5. verhoudingen en schatting
  6. rekenen met grote en kleine getallen
  7. afrondingsregels
- vergelijkingen, beschrijvende statistiek en grafieken gebruiken in economische vraagstukken
  8. werken met eerstegraadsvergelijkingen
  9. het bepalen van een eerstegraadsvergelijking als afgeleide van een tweedegraadsvergelijking: alleen bij domein D
  10. oplossen van een stelsel van vergelijkingen via substitutie
  11. werken met assenstelsels (X en Y) en kwadranten
  12. waarden bepalen en grafieken tekenen en/of bewerken
  13. berekeningen maken op basis van grafieken
  14. oppervlaktes arceren
  15. oppervlaktes berekenen: alléén driehoek en rechthoek
  16. indexcijfers: partieel, samengesteld (gewogen), basisjaar verleggen
  17. diagrammen: lijn, staaf, cirkel; enkelvoudig en samengesteld
  18. tabellen: rijen/kolommen, indeling in klassen (percentielen, decielen e.d.), cumuleren
  19. gemiddeldes: gewogen en ongewogen

b. uitwerking in examenvragen

Bij **rekenkundige vaardigheden** gaat het om het toetsen van de beheersing van rekenkundige technieken en algoritmen. Het toetsen van begripsmatige kennis e.d. met een getallenvoorbeeld, wordt niet als rekenen aangemerkt omdat het rekenwerk daarbij geen doel is en uit zodanig elementaire bewerkingen bestaat dat het geen belemmering zou mogen opleveren.

De **grafische vaardigheden** worden getoetst door bij voorkeur in elke context een of meer grafische elementen op te nemen (grafiek, figuur). Grafische vaardigheden worden weliswaar afzonderlijk genoemd, maar overlappen in het gebruik sterk met de informatie- en rekenkundige vaardigheden

c. specifieke aanwijzingen per eindterm

In paragraaf 3.2 wordt, indien relevant en van belang voor de uitwerking van de eindterm, bij enkele conceptonderdelen een beperking aangegeven met betrekking tot het rekenkundig of grafisch onderbouwen van de betreffende eindterm. Dat gebeurt door middel van een superscript:

¹ = alléén grafisch onderbouwen

² = alléén rekenkundig onderbouwen

Indien er géén superscript 1 of 2 is vermeld, **kunnen** grafische en rekenkundige vaardigheden toegepast worden op de betreffende eindterm. Dit betekent nadrukkelijk niet dat deze vaardigheden bij **alle** overige eindtermen getoetst kunnen worden, aangezien niet alle eindtermen gekoppeld kunnen worden aan kwantitatieve gegevens.

A3. Standpuntbepaling

a. onderdelen

- de rol en de perspectieven van de verschillende actoren (consumenten, producenten, werkgevers, werknemers, burgers, overheid, bankwezen);
- een eventuele botsing van belangen;
- oplossingen voor / reacties op mogelijk ongewenst gedrag;
- een standpunt bepalen en onderbouwen of een gegeven standpunt onderbouwen (argumenten pro)
- een standpunt relativieren / weerleggen (argumenten contra)
- afwegingsvraagstukken beschrijven

b. uitwerking in examenvragen

In het CE zal voornamelijk getoetst worden of leerlingen in staat zijn in de opgaven gegeven standpunten te herkennen, te beschrijven en / of te beargumenteren.

Voorbeelden van geschikte vraagtypen zijn:

- argumentatievraag (bij een bepaald standpunt)
- standpuntvraag (bij een te kiezen standpunt)
- schrijfo opdracht (afweging van meerdere standpunten of meningen)

Bij een analyseopdracht moet de kandidaat een langer antwoord produceren dat meerdere aspecten belicht van een of meerdere keuzes. Daarbij wordt soms de keuze gelaten aan de kandidaat, soms is een keuze gegeven en moet deze met argumenten onderbouwd worden. Er wordt een advies gegeven voor het aantal te gebruiken woorden.

A4. Strategisch inzicht

- het herkennen van relevante economische aspecten (concepten) bij het analyseren van concrete maatschappelijke vraagstukken (contexten)
- het hanteren van een economische denkwijze (redeneren binnen vooronderstellingen / een model)
- het onderscheiden van oorzaak en gevolg
- het onderscheiden van probleem en oplossing
- het onderscheiden van korte en lange termijn
- het onderscheiden van evenwichtige situaties en onevenwichtige situaties

A5. Experimenten

Deze vaardigheid wordt niet getoetst in het centraal examen en wordt nader uitgewerkt in de SLO-handreiking voor het schoolexamen.

3.2 Uitwerking domeinen D tot en met I

¹ = alléén grafisch onderbouwen, ² = alléén rekenkundig onderbouwen
 Indien er géén superscript 1 of 2 is vermeld, kunnen grafische en rekenkundige vaardigheden toegepast worden op de betreffende eindterm (zie ook paragraaf 3.1, A2 c.)

DOMEIN D: MARKT

De kandidaat kan in contexten analyseren dat keuzes en ruil die plaatsvinden worden gecoördineerd via de markt. Prijsvorming is het coördinatiemechanisme waarmee vraag en aanbod op elkaar worden afgestemd. De manier waarop prijsvorming plaatsvindt, is afhankelijk van de marktstructuur (markt vormen) en heeft gevolgen voor toetreding, welvaart en economische politiek.

D1: Vraag en Aanbod

De kandidaat kan analyseren welke factoren invloed hebben op de gevraagde en aangeboden hoeveelheid. De kandidaat kan opbrengst, kosten en winst van aanbieders met elkaar in verband brengen. De kandidaat kan analyseren op welke wijze door vraag en aanbod een marktprijs tot stand komt en dat verandering van vraag en/of aanbod invloed heeft op de prijs en de afzet.

Vraag	1.1	Betalingsbereidheid als de maximale prijs die een vrager bereid is te betalen voor één eenheid van een goed.
	1.2	De individuele vraaglijn die het verband weergeeft tussen de gevraagde hoeveelheid van één vrager bij uiteenlopende prijzen.
	1.3	Het verband tussen de individuele vraaglijn en de collectieve vraaglijn. ¹
	1.4	Het verband tussen de betalingsbereidheid van alle vragers en het verloop van de collectieve vraaglijn. ¹
	1.5	Prijselasticiteit (alleen segmentelasticiteit) als een maat voor de relatieve verandering van de gevraagde hoeveelheid als gevolg van een relatieve prijsverandering.
	1.6	Het onderscheid tussen een prijselastische en een prijsinelastische vraag.
	1.7	Inkomenselasticiteit (alleen segmentelasticiteit) als een maat voor de relatieve verandering van de gevraagde hoeveelheid als gevolg van een relatieve inkomensverandering. ²
	1.8	Het onderscheid tussen inferieure, normale en luxe goederen, in relatie met de waarde van de inkomenselasticiteit.
	1.9	Substitueerbaarheid en complementariteit van goederen, in relatie tot de vraag naar een (ander) goed.
Aanbod	1.10	De individuele aanbodlijn die het verband weergeeft tussen de aangeboden hoeveelheid van één aanbieder bij uiteenlopende prijzen.
	1.11	Het verband tussen de individuele aanbodlijn en de collectieve aanbodlijn. ¹
	1.12	De verschuiving van de collectieve aanbodlijn als gevolg van een verandering van de prijzen van productiefactoren, technische ontwikkeling en aantal aanbieders. ¹
	1.13	De verschuiving van de collectieve aanbodlijn als gevolg van heffingen of subsidies.
	1.14	De samenhang tussen prijs, afzet en totale opbrengst (omzet).
	1.15	De betekenis van de prijselasticiteit van de vraag voor de verandering van de totale opbrengst (omzet) bij prijsveranderingen.
	1.16	Het onderscheid tussen vaste en variabele kosten.
	1.17	Het onderscheid en de samenhang tussen totale, gemiddelde en marginale kosten.
	1.18	Het verband tussen de individuele aanbodlijn en het verloop van de marginale kosten (lijn) bij hoeveelhedaanpassing. ¹
	1.19	De invloed van het verloop van opbrengst en kosten voor de omvang van de winst, zowel gemiddeld als totaal.
	1.20	De bepaling van de break-even-afzet bij een gelijkheid van totale kosten en totale opbrengsten.
	1.21	De invloed van marginale opbrengsten en marginale kosten op de marginale winst en de totale winst.

Markt en markt-evenwicht	1.22	De betekenis van de markt als coördinatiemechanisme van vraag en aanbod.
	1.23	Markt-evenwicht als zijnde de gelijkheid van de gevraagde en aangeboden hoeveelheid bij de evenwichtsprijs.
	1.24	De invloed van veranderingen in vraag en aanbod op de evenwichtsprijs, de evenwichtshoeveelheid en de totale opbrengst(omzet).

D2: Marktstructuur

De kandidaat kan analyseren welke invloed de kenmerken van de markt, zoals aantal marktpartijen, heterogeniteit van de goederen en toetredingsmogelijkheden, hebben op de marktmacht van de aanbieder en daardoor op het marktresultaat.

De markt vormen	2.1	Het onderscheid tussen de markt vormen op basis van het aantal marktpartijen, heterogeniteit van de goederen en toetredingsmogelijkheden: ¹ I Volledige mededinging/ volkomen concurrentie: veel aanbieders, een homogeen goed en vrije toetreding. Markt vormen waarbij sprake is van onvolkomen concurrentie kennen beperkte toetredingsmogelijkheden: II Monopolistische concurrentie: veel aanbieders en heterogene goederen. III Oligopolie: weinig aanbieders en een homogeen goed of heterogene goederen. IV Monopolie: één aanbieder en een homogeen goed.
	2.2	Het bepalen van de prijs en afzet die bij volkomen concurrentie, monopolistische concurrentie of monopolie maximale totale winst opleveren.
	2.3	De gevolgen van prijsdiscriminatie voor prijzen, afzet en winst bij monopolie.

D3: Welvaart en economische politiek

De kandidaat kan analyseren op welke wijze de uitkomsten op de markt worden beïnvloed door marktmacht of vormen van overheidsbemoeienis. Daarbij analyseert de kandidaat ook de mate waarin het marktresultaat Pareto-efficiënt is. Daarnaast kan de kandidaat analyseren hoe marktmacht of overheidsbemoeienis het verband tussen omvang en verdeling van het surplus, het verloren surplus (deadweight loss) en de welvaart beïnvloeden.

Surplus als maatstaf voor Pareto-efficiency	3.1	Consumentensurplus als het verschil tussen de marktprijs en de betalingsbereidheid van vragers die bereid zijn meer te betalen dan die marktprijs.
	3.2	Producentensurplus als het verschil tussen de marktprijs en de prijs waartegen alle producenten bereid zijn aan te bieden.
	3.3	Het totale surplus als de optelsom van het consumentensurplus en het producentensurplus.
	3.4	De omvang van het totale surplus als maat voor het marktresultaat.
	3.5	Pareto-efficiency als de optimale verdeling van consumenten- en producentensurplus.
	3.6	De omvang van het totale surplus als een indicator van maatschappelijke welvaart.
	3.7	De invloed van marktmacht op de omvang van het totale surplus en het verloren surplus/Harberger-driehoek (deadweight loss).
	3.8	De invloed van marktmacht op de verdeling van het totale surplus tussen aanbieders en vragers.
	3.9	De manier waarop een monopolist via prijsdiscriminatie een deel van het consumentensurplus kan afromen.
	3.10	De invloed van overheidsingrijpen via heffingen of subsidies op het marktresultaat ^{1,2} en daardoor op de omvang en de verdeling van het totale surplus.
	3.11	De invloed van prijsregulering door middel van minimumprijzen of maximumprijzen op het marktresultaat en daardoor op de omvang en verdeling van het totale surplus.
	3.12	Effecten van octrooien/patenten op marktgedrag en marktresultaat.

DOMEIN E: CONCEPT RUILEN OVER DE TIJD

De kandidaat kan, binnen de contexten van gezinshuishoudingen², bedrijfshuishoudingen en overheidshuishoudingen, analyseren dat ruil niet alleen op één moment in de tijd plaatsvindt, maar ook over de tijd. De prijs die deze intertemporele ruil coördineert is de rente.

E1: Intertemporele ruil

De kandidaat kan in economische contexten met verschillende belanghebbenden een situatie van intertemporele ruil analyseren met daarbij de risico's die met deze ruil samenhangen

1.1	De intertemporele ruil waarbij niet in de tijd samenvallende rendementen en opofferingskosten vergeleken worden: afweging tussen individuele prijs van tijd en marktprijs van tijd.
1.2	Lenen en sparen door deelnemers aan intertemporele ruil als schuiven met koopkracht in de tijd.
1.3	De keuze om al dan niet vermogen te vragen of aan te bieden met daarbij argumenten als tijdsvoorkeur en risico-aversie.
1.4	Rente als de prijs voor sparen en lenen die op de vermogensmarkt tot stand komt.
1.5	De invloed van risico's als inflatie, (dreiging van) wanbetaling en informatieasymmetrie op het gedrag van aanbieders en/of vragers van vermogen en daarmee op de rente.
1.6	Het onderscheid en de samenhang tussen nominale grootheden en reële grootheden.
1.7	Het belang van investeringen bij de vorming van publiek kapitaal zoals infrastructuur, of privaat kapitaal zoals menselijk kapitaal of kapitaalgoederen van bedrijven.
1.8	Het verschil tussen voorraad- en stroomgrootheden en hun onderlinge verband.
1.9	Intertemporele ruil door de overheid vergelijken met een dergelijke ruil in de private sector gelet op de staatsschuld en de bijzondere positie van het overheidstekort als uitgestelde belastingheffing.
1.10	Belasting spreiding in de tijd als methode om welvaartsverliezen als gevolg van belastingheffing te spreiden in de tijd.

E2: Registratie intertemporele ruil

De kandidaat kan in economische contexten de registratie van de gevolgen van intertemporele ruil binnen gezinshuishoudingen, bedrijfshuishoudingen of overheid analyseren.

2.1	De levensloop binnen gezinshuishoudingen en de rol van de overheid met daarbij: <ul style="list-style-type: none"> - welvaartsvaste- of waarde vaste pensioenen - het omslagstelsel en het kapitaaldekkingstelsel als het gaat om de financiering van het pensioen - intergenerationele ruil
2.2	De elementaire balans en resultatenrekening van bedrijfshuishoudingen met daarbij: <ul style="list-style-type: none"> - activa, eigen en vreemd vermogen als onderdelen van de elementaire balans (voorraadgrootheden) - kosten, opbrengsten en resultaat als onderdelen van de elementaire resultatenrekening (stroomgrootheden) - afschrijvingen als waardeverlies van investeringen in vaste activa
2.3	De vermogenspositie van de overheid met daarbij: <ul style="list-style-type: none"> - de staatsschuld - het financieringstekort

² Omwille van de eenduidigheid worden consumptiehuishoudingen respectievelijk productiehuishoudingen in de specifieke eindtermen aangeduid met de benamingen 'gezinshoudingen' respectievelijk 'bedrijfshuishoudingen'. (Het hedendaags gezin kan samengesteld zijn uit vader, moeder en kinderen, maar een andere samenstelling is ook mogelijk).

DOMEIN F: CONCEPT SAMENWERKEN EN ONDERHANDELEN

De kandidaat kan in contexten analyseren dat, wanneer belangen van individuele actoren conflicteren, samenwerken en onderhandelen meer oplevert voor (markt)partijen dan vertrouwen op individuele acties. Centralisatie, waarbij (collectieve) dwang het middel is om acties tot stand te brengen, kan een alternatief coördinatiemechanisme zijn voor keuzes.

F1: Speltheorie

De kandidaat kan in een economische context de interactie tussen spelers (partijen) en het resultaat daarvan analyseren op basis van een éénmalig of herhaald spel³.

1.1	Het belang van voldoende en van gelijke informatie voor de spelers.
1.2	De weergave van het spel in een pay-off matrix of een spelboom (beslisboom).
1.3	Het onderscheid tussen een simultaan en een sequentieel spel.
1.4	Het optreden van een Nash-evenwicht.
1.5	Het optreden van een gevangenendilemma waarin sprake is van een dominante strategie voor de spelers met daarbij het suboptimale Nash evenwicht.
1.6	Een spelsituatie waarbij niet altijd een dominante strategie aanwezig is.
1.7	Zelfbinding als alternatief voor de eigen dominante strategie indien deze een lagere pay-off oplevert en het effect hiervan op de keuze die één of meerdere spelers gedurende het verdere verloop van het spel maken.
1.8	De invloed van sociale normen op de pay-offs in de matrix en het effect hiervan op de keuze die één of meerdere spelers gedurende het verdere verloop van het spel maken.
1.9	Het effect van de reputatie die de spelers in het verleden hebben opgebouwd op de pay-offs in de matrix en het effect hiervan op de keuze die één of meerdere spelers gedurende het verdere verloop van het spel maken.
1.10	Het effect van de reputatie die de spelers gedurende het spel opbouwen op de toekomstige pay-offs in de matrix en het effect hiervan op de keuze die één of meerdere spelers gedurende het verdere verloop van het spel maken.
1.11	De invloed van zelfbinding op de geloofwaardigheid van een dreiging, bijvoorbeeld de dreiging van een prijzenoorlog bij toetreding.

F2: Suboptimale situaties

De kandidaat kan in een economische context het optreden van bijzondere situaties analyseren.

2.1	Het optreden van een berovingsprobleem indien er sprake is van verzonken kosten: kosten die al gemaakt zijn en niet kunnen worden teruggedraaid vanwege het specifieke karakter van de investering.
2.2	Het optreden van een tegenstelling tussen individueel en collectief belang bij collectieve goederen.
2.3	Het optreden van meeliftersgedrag indien er sprake is van een dominante strategie van <i>niet bijdragen</i> aan een collectief goed.
2.4	Het optreden van positieve of negatieve externe effecten.

³ De geboden spelsituatie zal in geval van een matrix 2 spelers met ieder 2 of 3 zuivere strategieën bevatten. Bij gebruik van een spelboom (beslisboom) kunnen er meerdere spelers zijn

DOMEIN G: CONCEPT RISICO EN INFORMATIE

De kandidaat kan in contexten analyseren dat gezinnen en bedrijven bij het maken van keuzes informatie verzamelen ten einde onzekerheid te verkleinen. Aangezien de informatie vaak een beperkt karakter zal hebben moeten transactiepartijen een inschatting maken van mogelijke gebeurtenissen (risico) en de mate waarin transactiepartners gebeurtenissen beïnvloeden of informatie achterhouden die relevant is voor het tot stand brengen van een transactie (asymmetrische informatie).

G1: Risico

De kandidaat kan in een economische context risico's herkennen en toepassen

1.1	De aard en de omvang van het risico dat ontstaat bij het nemen van een beslissing in een situatie van onzekerheid (onzeker voorval).
1.3	Risicoaversie en verschillen daarin tussen transactiepartners.

G2: Asymmetrische informatie

De kandidaat kan in een economische context het verschijnsel onvolledige en/of asymmetrische informatie herkennen en toepassen

2.1	Onvolledige informatie leidt in een ruilsituatie tot transactiekosten
2.2	Informatieasymmetrie: informatieachterstand of informatievoorsprong van de ene transactiepartij t.o.v. de andere partij

G3: Asymmetrische informatie in bedrijf

De kandidaat kan in een economische context van bedrijfsuitoefening onvolledige en/of asymmetrische informatie herkennen en toepassen

3.1	De keuze die een ondernemer maakt bij het verkrijgen van eigen en/of vreemd vermogen en de functie van onderpand bij het verkrijgen van krediet.
3.2	De keuze die een ondernemer maakt voor een bepaalde rechtsvorm, zoals eenmanszaak, vennootschap onder firma, BV of NV en de risico's die daarmee samenhangen op het gebied van aansprakelijkheid.
3.3	Principaal-agentrelaties, het risico op averechtse selectie en <i>moral hazard</i> ⁴ . Te denken valt aan: * opdrachtgever – opdrachtnemer * vermogensverschaffer(eigendom) – ondernemer(leiding) * kredietgever - kredietnemer
3.4	Het hanteren van contracten in een principaal-agentrelatie en het inzetten van prikkels.
3.5	De rol van toezichthouders op financiële en op andere markten.

G4: Risico verzekeren

De kandidaat kan in een economische context herkennen en toepassen dat er bij het verzekeren van een risico sprake is van onvolledige en/of asymmetrische informatie

4.1	De betekenis van risicoaversie met betrekking tot het afsluiten van een verzekering.
4.2	De afweging tussen kosten en risico bij verzekeren door beide transactiepartijen
4.3	Het effect dat (verplichte)solidariteit kan hebben op risicomangement van verzekerden.
4.4	Averechtse selectie en middelen om dit te beperken: het verplicht voorschrijven van een verzekering; het instellen van een collectieve verzekering
4.5	<i>Moral hazard</i> ⁴ en middelen om dit te beperken: bijvoorbeeld eigen risico, bonus-malussysteem.

G5: Beleggen

De kandidaat kan in een economische context herkennen en toepassen dat er bij beleggen sprake is van onvolledige en/of asymmetrische informatie

5.1	De relatie tussen de hoogte van het risico en het te verwachten rendement bij beleggingen
5.2	Het verschil tussen obligaties en aandelen ten aanzien van de mate van risico en het te verwachten rendement.
5.3	Waardeverandering van beleggingen als gevolg van (verwachtingen ten aanzien van) renteverandering en inflatie.

⁴ *Moral hazard* wordt in deze syllabus cursief genoteerd, omdat het hier om een Engelse term gaat. In het Nederlands komen de volgende termen voor: moreel risico, moreel gevaar en moreel wangedrag. Ook wel: risico op moreel wangedrag.

De domeinen H en I zijn nog niet herzien. In examenopgaven zullen onderdelen uit deze domeinen opgenomen zijn in de context van de opgaven en de basis zijn voor een beperkt aantal vragen waarbij het er om gaat of de kandidaat het macro-onderdeel herkent. Volledige opgaven die gebaseerd zijn op een macro economisch model zullen niet in het centraal examen in 2015 aan de orde gesteld worden.

Omwille van de uniformiteit met de andere domeinen, zoals uitgewerkt in paragraaf 3.3, zijn de specifieke handelingswerkwoorden per eindterm ook in de domeinen H en I weggelaten. Dit heeft geleid tot een herformulering van alle eindtermen in deze domeinen, zonder dat de vakinhoud is veranderd.

DOMEIN H: CONCEPT WELVAART EN GROEI	
De kandidaat kan in contexten analyseren wat op nationaal en op mondiaal niveau de oorzaken zijn van economische groei en van de verdeling van inkomen en welvaart. Keuzes op microniveau werken door op macroniveau in elke economie die gekenmerkt wordt door wederzijds afhankelijke markten.	
H1: Algemeen evenwicht	
<i>De kandidaat kan in contexten:</i>	
1.1	dat ontwikkelingen op een bepaalde markt gevolgen kunnen hebben voor de uitkomsten op een andere markt;
1.2	een reële en monetaire kringloop
H2: Welvaart	
<i>De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:</i>	
2.1	de relatie tussen het BBP en de toegevoegde waarde;
2.2	de omvang van het BBP als een beperkte welvaartsmaatstaf; eng en ruim welvaartsbegrip
2.3	De totstandkoming van het BBP vanuit productie, inkomensvorming en de finale bestedingen ² ;
2.4	het systeem van de nationale rekeningen en daarbij het onderscheid tussen de sectoren gezinnen, ondernemingen/bedrijven, overheid en buitenland onderscheiden ² ;
2.6	de Lorenzcurve als weergave van de verdeling van het primaire inkomen en het secundaire inkomen
2.7	het bestaan van verschillen tussen de Lorenzcurves van landen
2.8	het belastingstelsel als een afspiegeling van de opvattingen over de gewenste mate van inkomensongelijkheid tussen individuen en groepen; nivelleren en denivelleren
2.9	verschillende belastingstelsels, zoals progressief tarief, proportioneel tarief, degressief tarief, en de gevolgen voor de inkomens, met gebruikmaking van de parameters marginaal belastingtarief en heffingskorting.
H3: Groei	
<i>De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:</i>	
3.1	structuurontwikkeling en de groei van het BBP door inzet van de productiefactoren en het steeds grotere belang van menselijk kapitaal en technologische ontwikkeling.
3.2	het bestaan van productiviteitsverschillen tussen landen.
3.3	convergentie en divergentie van ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen aan de hand van de ontwikkeling van en determinanten voor het BBP.
3.4	de verschillende inkomenscategorieën classificeren en ontwikkelingen in de categoriale inkomensverdeling verklaren.

DOMEIN I: CONCEPT GOEDE TIJDEN, SLECHTE TIJDEN.

De kandidaat kan in contexten analyseren waarom er sprake is van korte termijn schommelingen in economische activiteiten en welke mogelijkheden en grenzen er zijn voor conjunctuurbeleid. Conjunctuurschommelingen laten zich niet gemakkelijk beïnvloeden door toedoen van rigiditeiten.

I.1 Conjuncturele verschijnselen

De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:

1.1	aan de hand van de geaggregeerde vraag en het geaggregeerde aanbod de relatie tussen de hoeveelheid goederen en diensten en het nationale prijsniveau
1.2	de gevolgen van prijsrigiditeit op de korte termijn
1.3	de gevolgen van flexibele prijzen op de langere termijn
1.4	de relatie tussen de geaggregeerde vraag en het prijsniveau en de daaruit resulterende neutraliteit van geld aan de hand van de Verkeersvergelijking van Fisher ²
1.5	de invloed van de verandering van prijzen, inflatie en deflatie, van goederen en diensten op de koopkracht van mensen
1.6	dat een economie met geld als ruilmiddel kan vervallen tot een ruileconomie als hyperinflatie optreedt
1.7	het verschijnsel geldillusie
1.8	dat in situaties van laagconjunctuur door loonstarheid op korte termijn onvrijwillige werkloosheid ontstaat en op langere termijn, door werking van het marktmechanisme, het evenwicht hersteld kan worden ¹
1.9	welvaartsvaste uitkeringen en waarde vaste uitkeringen ² ;
1.10	dat het aanbod van en de vraag naar een valuta de wisselkoers (prijs van een valuta) bepalen
1.11	dat het aanbod van en de vraag naar valuta het gevolg is van internationale transacties en op welke manier deze geregistreerd worden op een betalingsbalans lopende rekening en kapitaalrekening ²
1.12	dat het loonniveau, de arbeidsproductiviteit en de inflatie invloed hebben op de internationale concurrentiepositie en daarmee op de betalingsbalans en de wisselkoers

I.2 Registratie van conjunctuur

De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:

2.1	hoe met behulp van het prijsindexcijfer de inflatie berekend kan worden ²
2.2	voorbeelden van conjunctuurindicatoren en hoe deze indicatoren aanwijzingen kunnen zijn voor veranderingen in de groei van het BBP
2.3	het verschil tussen nominale en reële economische groei ²
2.4	de feitelijke groei van het BBP vergeleken met de trendmatige groei: laagconjunctuur en hoogconjunctuur.

I.3 Conjunctuurbeleid

De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:

3.1	de wijze waarop de overheid conjunctuurbeleid kan voeren en het onderscheid tussen anticyclisch en procyclisch conjunctuurbeleid.
3.2	voorbeelden van ingebouwde stabilisatoren en de wijze waarop deze een dempende invloed kunnen hebben op de schommelingen in de conjunctuur.
3.3	de wijze waarop een Centrale Bank monetair beleid kan inzetten om de inflatie te beteugelen en andere effecten van dit beleid op de conjunctuur.
3.4	uitleggen dat de geloofwaardigheid en zelfbinding van een Centrale Bank van belang zijn bij de keuze tussen vaste wisselkoersen, beperkt zwevende wisselkoersen en flexibele wisselkoersen.

4. Het centraal examen

Zittingsduur centraal examen: raadpleeg hiervoor Examenblad.nl.

Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor de examens economie is de volgende regel aan de algemene regels toegevoegd: Voor rekenfouten worden geen punten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten één punt afgetrokken tot een maximum van drie punten voor het hele examen.

De vakinhoudelijke argumenten, op grond waarvan aan een antwoord dat niet in het antwoordmodel voorkomt scorepunten worden toegekend (algemene regel 3.3 in het correctievoorschrift), moeten voor het vak economie afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijk verantwoorde publicaties.

Toegestane hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor Examenblad.nl, grafische rekenmachine niet!

Voorbeeldexamens

De pilotexamens economie vwo 1e en tot en met 2012 2e tijdvak voor het CE in 2010, 2011, 2012 en 2013 zijn/worden gepubliceerd op www.cito.nl.

Septembermededeling en Maartmededeling

Voorafgaand aan het Centraal Examen in 2015 kunnen er nog mededelingen over dit examen gedaan worden in de septembermededeling (2014) en de maartmededeling (2015). Deze worden gepubliceerd op Examenblad.nl.

Bijlage 1 Examenprogramma economie vwo

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Vaardigheden
- Domein B Concept Schaarste
- Domein C Concept Ruil
- Domein D Concept Markt
- Domein E Concept Ruilen over de tijd
- Domein F Concept Samenwerken en onderhandelen
- Domein G Concept Risico en informatie
- Domein H Concept Welvaart en groei
- Domein I Concept Goede tijden, slechte tijden
- Domein J Onderzoek en experiment
- Domein K Keuzeonderwerpen

Het centraal examen:

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen D, E, F, G, H, I, in combinatie met domein A.

Het schoolexamen:

Het schoolexamen heeft betrekking op domein B, C, J en K, in combinatie met domein A en:

- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Beschrijving van de domeinen:

Domein A Vaardigheden

De kandidaat kan economische concepten herkennen en toepassen in uiteenlopende contexten.

Domein B Concept schaarste

De kandidaat kan in contexten analyseren dat beperkte middelen en ongelimiteerde behoeften dwingen tot het maken van keuzes.

Domein C Concept ruil

De kandidaat kan in contexten analyseren dat het ruilproces de basis vormt voor een optimale inzet van middelen en een optimale benutting van comparatieve voordelen. Voorts kan de kandidaat analyseren dat ruil arbeidsdeling mogelijk maakt en op welke manier geld het ruilproces soepeler laat verlopen.

Domein D Concept markt

De kandidaat kan in contexten analyseren dat keuzes en ruil die plaatsvinden worden gecoördineerd via de markt. Prijsvorming is het coördinatiemechanisme waarmee vraag en aanbod op elkaar worden afgestemd. De manier waarop prijsvorming plaatsvindt is afhankelijk van de marktstructuur (markt vormen) en heeft gevolgen voor toetreding, welvaart en economische politiek.

Domein E Concept ruilen over de tijd

De kandidaat kan, binnen de contexten van gezinshuishoudingen, bedrijfshuishoudingen en overheidshuishoudingen, analyseren dat ruil niet alleen op één moment in de tijd plaatsvindt, maar ook over de tijd. De prijs die deze intertemporele ruil coördineert is de rente.

Domein F Concept samenwerken en onderhandelen

De kandidaat kan in contexten analyseren dat, wanneer belangen van individuele actoren conflicteren, samenwerken en onderhandelen meer oplevert voor (markt)partijen dan vertrouwen op individuele acties. Centralisatie, waarbij (collectieve) dwang het middel is om acties tot stand te brengen, kan een alternatief coördinatiemechanisme zijn voor keuzes.

Domein G Concept risico en informatie

De kandidaat kan in contexten analyseren dat gezinnen en bedrijven bij het maken van keuzes informatie verzamelen ten einde onzekerheid te verkleinen. Aangezien de informatie vaak een beperkt karakter zal hebben moeten transactiepartijen een inschatting maken van mogelijke gebeurtenissen (risico) en de mate waarin transactiepartners gebeurtenissen beïnvloeden of informatie achterhouden die relevant is voor het tot stand brengen van een transactie (asymmetrische informatie).

Domein H Concept welvaart en groei

De kandidaat kan in contexten analyseren wat op nationaal en op mondiaal niveau de oorzaken zijn van economische groei en van de verdeling van inkomen en welvaart. Keuzes op microniveau werken door op macroniveau in elke economie die gekenmerkt wordt door wederzijds afhankelijke markten.

Domein I Concept goede tijden, slechte tijden

De kandidaat kan in contexten analyseren waarom er sprake is van korte termijn schommelingen in economische activiteiten en welke mogelijkheden en grenzen er zijn voor conjunctuurbeleid. Markten laten zich niet gemakkelijk reguleren mede door toedoen van rigiditeiten.

Domein J Onderzoek en experiment

De kandidaat kan door het deelnemen aan experimenten een conclusie trekken die getuigt van een 'economische kijk' op maatschappelijke verschijnselen en van strategisch inzicht. De kandidaat kan analyseren welke grenzen aan de verklaringskracht van theoretische concepten gesteld kunnen worden.

Domein K Keuzeonderwerpen

De kandidaat kan een economisch concept in verschillende contexten vergelijkenderwijs analyseren. De kandidaat kiest ten minste twee keuzeonderwerpen om deze analyse uit te voeren.

Bijlage 2. De functie van (verplichte) contexten in het CE

In deze bijlage wordt toegelicht wat de functie is van contexten in het kader van een centraal examen.

1. Kennistransfer naar nieuwe contexten

Leerlingen moeten laten zien dat zij in staat zijn één of meerdere concepten te hanteren om een context te beschrijven en te analyseren. Kennis over de contexten mag van de leerlingen niet verwacht worden. De te toetsen kennis bestaat daarom uit de conceptuele begrippen en verbanden uit de zes domeinen (D tot en met I) in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

Centrale examenopgaven dienen aan te sturen op transfer van conceptuele kennis naar andere contexten dan die de kandidaat al is tegengekomen tijdens het curriculum. De kandidaat moet daarbij aantonen te kunnen redeneren binnen een vast kader. Een voorbeeld van een poging van de examenmakers om kennistransfer te activeren is opgave 3 van het pilotexamen vwo 2010 tijdvak 2 (Liever zelfstandig)³. Hier is het concept risico en informatie aan de orde in een andere context (de arbeidsmarkt) dan waarin leerlingen dit meestal aantreffen (verzekeren). Dergelijke opgaven voorzien de kandidaat (of de docent die de kandidaat op het examen voorbereidt) van de nodige aanvullende informatie over de context. Dat levert een centraal examen met 'casus-achtige' opgaven op waarbij een beroep wordt gedaan op het verwerken van informatie.

³ Afgenomen pilotexamens zijn te vinden op www.cito.nl

2. Contexten en verplichte contexten

Een context is een voor een kandidaat herkenbare situatie of gebeurtenis waarin economische concepten een rol spelen.

Teulings II stelt dat bepaalde contexten zoals de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid dermate essentieel zijn voor een goed begrip van economie dat ze in een examenprogramma niet mogen ontbreken. Teulings II heeft deze contexten dan ook verplicht gesteld. Deze verplichting is in de syllabus niet vertaald in een verplichte opname van deze contexten in het centraal examen. Dat kan ook niet omdat in de wettekst van het examenprogramma de verplichte contexten niet zijn vermeld als onderdeel van de stof voor het centraal examen. Zie ook bijlage 1.

Het idee van een verplichte context moet als volgt gezien worden:

'een verplichte context moet in het curriculum in ieder geval aan de orde komen'.

De verplichte contexten kunnen met meerdere (onderdelen van) concepten geanalyseerd worden. Teulings II heeft elke verplichte context ondergebracht bij één van de domeinen C tot en met I. In feite is dit niet in overeenstemming met de gedachte van transfer van conceptuele kennis naar andere / meerdere contexten. Daarom waren in de gereviseerde syllabus economie havo 2012 de voorbeeldmatige omschrijvingen van de verplichte contexten uit de werkversie syllabus (2007) ontkoppeld van een specifiek domein. Ze werden als geheel opgenomen in een aparte bijlage.

In deze bijgestelde syllabus vwo worden geen omschrijvingen meer opgenomen van verplichte contexten, omdat verplichte contexten geen centrale examenstof zijn. Als zodanig horen ze dus ook niet thuis in een syllabus die een nadere uitwerking biedt van het CE-gedeelte van het examenprogramma. Het wel opnemen van enige vorm van uitwerking zou de suggestie kunnen wekken dat deze verplichte contexten een uitbreiding vormen van de CE-stof. Dat is niet het geval.

